

Анатолій Скрипник,
кандидат історичних наук, доцент

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБОРОНИ ПОДІЛЛЯ ПІД ЧАС СХІДНОЇ (КРИМСЬКОЇ) ВІЙНИ 1853-1856 РР.

У статті розглянуто превентивні оборонні заходи російського військового командування щодо вірогідного наступу військ Австрійської імперії на територію Подільської та Бессарабської губерній в період 1854-1856 рр. Доведено, що відсутність в російського самодержавства заздалегідь складених тактичних планів прикриття кордонів військами, дипломатичні прорахунки і нехтування зовнішньополітичною ситуацією у Східній Європі та на Балканах, ледь на поставили Російську імперію на межу стратегічної військової поразки її збройних сил на теренах Правобережної України.

Ключові слова: Російська імперія, Поділля, Бессарабія, Східна війна, армія, оборона.

Союз Російської імперії з Австрією довгі роки був традиційним для російської дипломатії ще з початку XVIII, в обох імперій був спільний ворог на Дунаї – Оттоманська Порта. Водночас, вони були постійними конкурентами на Балканському півострові: одна не могла ступити кроку без того, щоб не випередити іншу. Обидві країни старалися крокувати разом не стільки допомагаючи одна одній, скільки слідкуючи за суперницею. Посилення Росії було послабленням Австрії і навпаки: «союзниці» більш за все боялися, щоб одна не використала іншу у своїх односторонніх вигодах [19, с. 6]. Однак, на середину XIX ст. ситуація кардинально змінилася.

Імперська зухвалість та войовничі настрої не дали Миколі I, його дипломатам, міністрам і генералам, об'єктивно та тверезо оцінити зовнішньополітичну ситуацію в Європі та економічну спроможність Російської імперії. Ситуацію напередодні війни Східної війни 1853-1855 рр. об'єктивно висвітлив її учасник. «Ми не мали талановитих полководців, ні залізничних шляхів, ні гвинтових пароплавів та достатньої кількості великих кораблів, ні вдосконаленої вогнепальної зброї, яку мали всі європейські армії. Ми викликали на бій ворога, але не були готові до усіх несподіванок війни; не квапилися розпочати військові дії, а потім майже рік продовжували їх дуже повільно і нерішуче, так що важливі події застали нас зненацька. Уроки, отримані нами в цій тяжкій боротьбі, мають стати повчальними для нащадків,» – писав у своїх спогадах генерал-лейтенант М. Ушаков [31, с. 3].

14 червня 1853 р. обнародовано Маніфест про рух російських військ до придунайських князівств «[...] до тієї пори, поки не вдоволяться справедливим вимоги Росії», по суті – попередження про оголошення широкомасштабної війни Туреччині [1, с. 289-290]. Незважаючи на те, що війська не були повністю готові, близько 80000 солдат вкотре утвореної Дунайської армії перетнули державний кордон і попрямували на Бухарест. Вона складалася з полків 4 і 5-го піхотних корпусів, які доукомплектувалися місцевими безтерміново-відпускними нижніми чинами при 196 гарматах під командуванням князя Горчакова [8, с. 247]. Факт агресії став наслідком і певною мірою закономірним результатом низки самовпевнених і невдалих кроків. Російська дипломатія ще до початку бойових дій зазнала поразки, оскільки не змогла заздалегідь визначити у війні з султанською імперією своїх ворогів та союзників, оцінити ставлення європейської громадськості до Російської імперії, об'єктивно визначити її техніко-економічну відсталість, стан боєздатності армії та флоту за нових умов [25, с. 273].

Війська перетинали кордон двома колонами: до складу першої увійшли 4-та і 5-та кавалерійські дивізії, Донські полки № 34 і 37, 1-а бригада 10-ї піхотної дивізії й 2-га бригада 15-ї піхотної дивізії перейшли річку біля Леова, друга колона, що складалася з решти військових частин – через Скуляни. Незабаром повільно потягнулися величезні провіантські обози, артилерійські парки та госпітальні підрозділи [26, л. 1-2, 9-10].

Наприкінці листопада 1853 р. Дунайська армія посилилася 3-м піхотним корпусом і загальна кількість військ склала 150 000 солдат. Однак існувала реальна загроза оточення цих сил австрійською армією. Фельдмаршал І. Паскевич, передбачаючи потенційні дії Відня, писав у своєму листі до Севастополя князю О. Меншикову: «[...] коли буде проти нас уся Європа, то не на Дунаї їй потрібно очікувати [...] Австрія, маючи 230 000 військ в Угорщині, Трансильванії й на сербському кордоні, пошле їх на Фокшани, Ясси і Кам'янець у кількості 60-70 тисяч нам у тил. Тоді наше становище буде таким тяжким, яким не було у 1812 році, якщо ми терміново не впровадимо належних заходів і укріплення позицій по Дністру» [8, с. 257-258].

Однією з грубих дипломатичних помилок росіян стала недооцінка позиції Австрії. Місія дипломата О. Орлова у Відні, де він мав домогтися згоди Австрії на дружній нейтралітет у майбутній війні, зазнала фіаско. Одразу ж після його від'їзду австрійці розпочали мобілізацію армії й висування військ до кордону. Правда, насамперед на початку весни підкріплення спрямовувалися на кордон з Сербією, повстання в якій австрійці боялися не менше, ніж турки [8, с. 252]. Незабаром місцева губерньська преса з тривогою писала: «Стверджують, що обидва австрійські прикордонні корпуси в кількості 50000 вояків займуть лінію між Крондштадтом і Тімешваром. Уряд планує

сформувати ще корпус в 30000. В арсеналах поживлення, а 50 батареї (400 гармат) приведені в бойову готовність» [6, с. 3].

З'ясувалося, що до цих приготувань російське командування не було готове і не мало що протиставити можливому вторгненню австрійців на Поділля. Відповіддю на такі дії з боку колишнього союзника стало оголошення Подільської й Волинської губерній, які могли стати не тільки прифронтовими територіями, але й театром бойових дій, на військовому стані з підпорядкуванням командуванню Діючої і Дунайської армій [2, с. 192-193].

Втім, усі резервні частини на той час були зосереджені далеко на півдні. У Бессарабії, Херсоні й Одесі на військовому положенні (в бойовій готовності – А. С.), завершуючи доукомплектування батальйонів із запасних солдат, стояла більша частина військ 5-го піхотного корпусу. Крім того, з цього корпусу 13 піхотна дивізія перебувала на роботах в Севастополі й отримала наказ бути готовою до посадки на кораблі Чорноморського флоту, а 4-й і 5-й легким кавалерійським дивізіям тільки потім було призначено з'єднатися зі своїми корпусами в Бессарабії [29, л. 1-7, 47-50].

Однак, серед більшості російського генералітету і населення панували оптимістичні настрої: вкотре поставимо на своє місце турок, а будуть чинити спротив – шапками закидаємо! Сам фельдмаршал Паскевич, князь Варшавський, недооцінював бойові можливості турецьких військ. Ще у вересні 1853 р. він був переконаний, що «турецька армія [...] все ще перебуває у пелюшках». Чисельність регулярних військ султана, за його підрахунками, не перевищувала 60 000 вояків. Запорукою успіху мала стати тактика, спрямована на виманювання турок з фортець, оточення їх на рівнині та остаточному розгромі [4, л. 69 об.-70]. Усі забули уроки і досвід невдалої війни 1828-1829 рр., коли у випадку початкових сприятливих умов такий похід вимагав використання на Дунайському театрі значної кількості військ і ресурсів, що істотно послаблювало позиції на західних кордонах Росії.

Як наслідок, для прикриття та охорони західних кордонів Подільської губернії командування спромоглося направити незначні сили. Наприкінці квітня 1854 р. 6-та піхотна дивізія з 1-ю драгунською дивізією, уланською бригадою 6-ї легкої кавалерійської дивізії та 16-ю піхотною дивізією розташувалися на австрійському кордоні в районі річок Серет і Прут та західних повітів Подільської губернії під командою генерал-лейтенанта графа Остен-Сакена, створивши таким чином заслін проти активних дій вірогідного противника. Однак, цих сил було замало на випадок повномасштабного вторгнення австрійської армії, бойові порядки росіян були б легко прорвані, а великі території опинилися б під контролем Австрії [18, л. 13-17].

Поступова концентрація австрійських сил в Галичині, Трансильванії й на Буковині в руслі зовнішньополітичних подій виглядала досить небезпеч-

ною. Вони загрожували комунікаціям російської армії в Молдавії та Валахії. Спроби Дунайської армії після переправи через Дунай розвинути успіх на південному березі в цих умовах були пов'язані з великим ризиком. Удар австрійців по флангу і тилу цієї армії генерала Горчакова міг спричинити повний розгром. Російська військова розвідка фіксувала переміщення і зосередження великих мас військ, заготівлю австрійцями значної кількості продовольства, розробку доріг в тилу армії і спорудження земляних укріплень навколо ключових міст Галичини і Буковини [15, л. 3-9, 34-39]. «Рух військ в областях Австрійської монархії триває безперервно, особливо з Богемії, залізницею полки перевозять до Галичини і Трансильванії» [7, с. 2].

За таємним розпорядженням уряду почалися приготування до вивозу з губернського Кам'янця архівів установ, цінних в історичному плані предметів та фінансів. 15 червня 1854 р. губернатор кн. В'яземський видав таємне розпорядження щодо пакування документації та речей. 24 липня 1854 р. новий губернатор М. Степанов доповів про повну готовність губернських установ до негайної відправки. У районі Кам'янця-Подільського цілодобово (змінюючись через 3-6 днів) чергувало 900 селянських возів. Розглядалася можливість повної евакуації усіх установ до Вінниці чи Брацлава, для їх нормальної роботи на новому місці частину архівів та документів почали перевозити з 27 липня [27, с. 78-79]. Водночас, крім приготувань до відведення углиб імперії важливих закладів та установ, у таких містах як Кишинів, Балта, Херсон та Кам'янець-Подільський були посилені цілодобові військові караули та встановлені пункти контролю на виїздах [10, л. 1-2, 8].

Все, що можна було зробити, то це якнайкраще зміцнити прикордонне угруповання. Відповідно до планів фельдмаршала І. Паскевича, у разі наступу австрійців росіяни неминуче змушені б були відступати. Терміново, навпроти Буковини, між Кам'янцем-Подільським і Фокшанами, під начальством генерала Шабельського сформували загін зі всього, що було під рукою: з підрозділів 6-ї піхотної дивізії, розташованої між Баксу і Батушанами, резервної бригади 11-ї піхотної дивізії, 1-го драгунського полку, який стояв у Фокшанах, Текучо і Баксу, і тактичного резерву – двох кірасирських дивізії, що розмістилися на тісних квартирах в околицях Нової Ушиці [24, л. 1-2 об.]. Ці дивізії мали можливість маневрувати по обох берегах Дністра, і за потреби могли через Могилів-Подільський або Бельці йти назустріч австрійським військам, якщо б ті вступили до Молдови, або в район Кам'янця-Подільського, якщо б вони увійшли до Подільської губернії з подальшим відступом на Брацлав. І зовсім ілюзорні надії були на міфічне підкріплення двох батальйонів Резервної бригади, що «[...] мали залишитися в Хотині, до тих пір поки не підійдуть 22 батальйони піхоти і 78 ескадронів кавалерії з двома донськими козачими полками і одним уральським» [12, л. 9-11].

Далекоглядність І. Паскевича йому не зрадила. Під дипломатичним тиском Австрії, яка вимагала виведення військ з турецьких володінь не пізніше 30 квітня 1854 р. і виставила в Трансильванії 30 тисячний корпус, росіяни змушені були відступати. З 15 липня до кінця серпня, угруповання російських військ покинуло князівства і відступило в межі імперії. 10 серпня на їх територію вступили австрійці, а турецькі війська повернулися на правий берег Дунаю. З метою зміцнення оборони кордонів російське командування змушене було передислокувати значні військові сили з внутрішніх губерній і намагатися зосередити на важливих напрямках необхідну кількість військ [22, арк. 2-8].

Спочатку був отриманий наказ царя про відправку військ на зимові квартири до Київського генерал-губернаторства: 6, 8, 9, 10 та 11-ту піхотні дивізії з артилерією, 3-й і 4-й стрілецькі батальйони, 3-й і 4-й саперні батальйони та частину кавалерії. У Бессарабії залишилися війська 5-го піхотного корпусу і 12 піхотна дивізія [9, л. 44-47]. Це пояснюється міркуванням командування щодо необхідності: 1) дати можливість протягом зими поповнити особовий склад замість втрат від хвороб та бойових дій; 2) отримати зимове обмундирования та все необхідне для продовження війни [31, с. 144-145]. Одночасно ретельно готувалися позиції для російської армії за річкою Дністер, відступ до якої був дуже вірогідним. Після висадки англо-франко-турецьких військ в Євпаторії та подальших перемог, Микола I висловив побоювання, що союзники можуть прорвати оборону та захопити українські землі російської корони. Тому 13 серпня 1854 р. імператор дав згоду на формування спеціальних загонів для ведення партизанської війни в Київській, Подільській та Волинській губерніях [17]. Такий наказ віддано лише після переконливої та обґрунтованої доповідної записки генерала Горчакова про реальну можливість появи австрійців у губерніях Правобережної та Південної України та необхідність розгортання руху спротиву серед місцевих мешканців. Врешті-решт страх царя втратити чималу частку імперії переміг над реальністю дати зброю в руки власним підданам [11, л. 2-3, 19-38].

З моменту початку активних бойових дій на Кримському півострові, які спричинили значні людські та матеріальні втрати в польових полках російської армії, виникла потреба в їх поповненні [3, с. 81]. З початку 1855 р. таким джерелом стала колишня Дунайська армія, перейменована на той час у Південну. Вона розташовувалася в Бессарабії і на Поділлі під командуванням генерала О. Лідерса, і саме з неї періодично забиралися нові частини на посилення оборони Севастополя [16, арк. 4-9]. Таким чином, на весну цього ж року в ній залишилося лише 50 000 солдат і офіцерів, що було явно недостатньо для оборони Бессарабії і Київського генерал-губернаторства [14, арк. 1-14, 15-17]. Небезпека окупації австрійцями, яка загрожувала цим

територіям з самого початку війни, продовжувала існувати і тільки обмежений економічно-фінансовий потенціал Австрії утримував її від агресивних дій проти Росії [23, л. 71-74, 98-105].

Ще тоді вищому військовому і цивільному командуванню стало зрозуміло безперспективність зусиль з оборони Севастополя [17]. Фельдмаршал І. Паскевич вважав, що стратегічне значення міста вичерпувалося Чорноморським флотом, який там базувався. «Якщо б в Криму не було Севастополя, то ніхто й не подумав би нападати на Крим, а нам не довелося б його захищати. Порівняйте невдалі дії у Криму з тими наслідками, які можуть нас очікувати в разі війни з Австрією на західному кордоні, – писав він генералу Горчакову. З одного боку, втрата 16 кораблів, з іншого, втрата спочатку 4-х губерній з 9 мільйонами мешканців (він мав на увазі Бессарабську область та губернії Київського генерал-губернаторства – А. С.), а потім, цілком можливо, й втрата Польщі, тобто 15 мільйонів населення та кращих наших провінцій, які противник може захопити без бою, і звідкіля ми його потім не скоро виженемо» [5, л. 21-24].

Після падіння Севастополя Олександр II зрозумів, що потрібно захистити губернії, які перебували в небезпеці з боку західного сусіда, через відновлення боєздатності Південної армії [20, л. 106-112]. Скорочення військ в Криму і повернення більшої частини військ на Поділля повинно було змінити кількісне розташування, у результаті якого західне угруповання російських армій знову набувало довоєнних рис. Непотрібна Кримська армія почала передавати резерви для посилення Південної. З чотирнадцяти дивізій, які перебували на півострові, було вирішено залишити там тільки сім. Відповідно, склад Південної армії збільшувався до семи дивізій з 112 батальйонів, а незабаром нараховував 128 батальйонів, 44 дружини державного ополчення, 209 ескадронів, 45 козачих сотень, 368 польових і 128 кінних гармат [21, л. 9, 149-152].

До кінця 1855 р. російські війська на Поділлі були готові до протидії Австрії набагато краще, чим навесні-влітку. Полки армії постійно посилювалися особовим складом та спорядженням, чиновництво губернії й населення поступово позбувалися панічних настроїв [13, л. 4-7]. Протягом року за наказом подільського губернатора було сформоване Кам'янецьке державне ополчення, яке здійснювало охорону важливих об'єктів та було потенційним джерелом поповнення військ [30, арк. 6-17]. Дворянство губернії опікувалося питаннями забезпечення одностроями, продовольством, створенням польових аптек та розміщенням особового складу [32, арк. 1-3, 9-16]. Поступово суспільне життя в губернії входило в мирну колію. Після радісної новини про розпуск австрійським командуванням своїх військ у Галичині і Буковині по домівках побоювання розвіялися остаточно [28, л. 133 об.-134].

Отримавши в грудні 1855 р. австрійський ультиматум, Олександр II погодився виконати усі його пункти, таким чином визнавши поразку Російської імперії, що дало привід для початку мирних перемовин.

Список використаних джерел та літератури

1. 1853. Июня 14. О движении Российских войск в Придунайские Княжества // ПСЗРИ-II. Т. XXVIII. Отд. 1. СПб.: Тип. II Отд. Собств. Е. И. В. канц. 1854. № 27344. С. 289-290.
2. 1854. Февраля 21. О Объявлении на военном положении Царства Польского и губерний: Курляндской, Ковенской, Виленской, Гродненской, Вольнской и Подольской // ПСЗРИ-II. Т. XXIX. Отд. 1. С-Петербург: Тип. II Отд. Собств. Е. И. В. канц. 1855. № 27946. С. 192-193.
3. Гальчак С. Д. Ратна слава Вінничини: Час. Події. Особистості / С. Д. Гальчак. – Вінниця, 2015. – С. 81.
4. Докладная записка фельдмаршала Паскевича в Военное министерство 1853 г. // РГВИА, ф. 14013, оп. 1, д. 1, 70 л.
5. Записка генерал-фельдмаршала Паскевича Горчакову о предстоящих военных действиях 1855 г. // РГВИА, ф. 481, оп. 1, д. 13, 40 л.
6. Иностранные известия // Русский инвалид. – 1854. – 27 февр. (№ 48). – С. 3.
7. Иностранные известия // Русский инвалид. – 1854. – 4 июня (№ 124). – С. 2.
8. Криволапов А. А. Фельдмаршал И. Ф. Паскевич и проблема стратегии России в Восточной войне 1853–1856 гг. / А. А. Криволапов // Русский сборник. Военная политика императора Николая I. – Москва, 2009. – Том VII. – С. 247, 252, 257-258.
9. Назначение войск для наблюдения за р. Прутом по обратном переходе армии через оную. Диспозиции на случай наступления турок или австрийцев. Сведения о неприятеле 1854 г. // РГВИА, ф. 846, оп. 9, д. 3374, 209 л.
10. Наличное состояние войск и расчет караульных постов по Кишиневу, Балте, Херсону и Каменцу-Подольскому. Передвижение войск Южной армии с дислокациями и маршрутами 1855 г. // РГВИА, ф. 846, оп. 9, д. 3365, 17 л.
11. О народном сопротивлении в случае вторжения неприятеля в пределы России. Всеподданнейшая записка кн. Горчакова о народном вооружении и партизанской войне. Манифест о сопротивлении неприятелю, ложно поднятый крестьянами Киевской губернии, возмущение в разных уездах оной губернии 1855 г. // РГВИА, ф. 846, оп. 9, д. 3312, 524 л.
12. О передвижении частей русских войск к границе с Австрией 7.11.1854 г. // РГВИА, ф. 38, оп. 4, д. 1057, 31 л.

13. Отзвыы Военного министра и предписания главнокомандующего Южной армией. Размещение армии на случай войны с Австрией. Образование Средней армии. Число батальонов, эскадронов и орудий в Западной, Средней и Южной армиях 1855 г. // РГВИА, ф. 846, оп. 9, д. 3403, 8 л.
14. Переписка з Подільським цивільним губернатором, військовими частинами про розквартирування і постачання військ 7.01.-3.12.1859 р.// Держархів Вінницької області, ф. Д-200, оп. 1, спр. 221, 23 арк.
15. Переписка Командующего армией с Военным министром о плане и ходе военных действий, вообще, и о некоторых в частности. Сведения о видах и предположениях неприятеля и Австрии, о ходе вооружения австрийской армии и о движении ее к границам Дунайских княжеств 1854 г. // РГВИА, ф. 846, оп. 9, д. 3333, 302 л.
16. Переписка Подільського губернського правління з Київським генерал-губернатором щодо прибуття військ до м. Кам'янець-Подільського, про витрати земських коштів, про допомогу повітовим містам на утримання військ 31.12.1855–12.06.1856 р. // ЦДІАК України, ф. 442, оп. 86, спр. 244, 479 арк.
17. Пилявець Р. Севастополь – місто української слави. Про українців у Кримській війні / Р. Пилявець // Українська правда. Історична правда: URL: www.istpravda.com.ua/articles/2014/07/9/143699.
18. Подчинение главнокомандующему Южной армией Киевской, Подольской и Херсонской губерний в военном отношении. Размещение госпиталей. Выписка из журнала войск, под начальством барона Остен-Сакена, с 10 ноября 1853 по 10 ноября 1854 г. Движение и расквартирование войск в Бессарабской области и других губерниях. 3.11.1854-9.04.1855 г. // РГВИА, ф. 846, оп. 9, д. 3330, 23 л.
19. Покровский М. Н. Внешняя политика России в первые десятилетия XIX в. / М. Н. Покровский // Дипломатия и войны царской России в XIX столетии: сб. ст. – Москва, 1923. – С. 6.
20. Приказ Александра II об усилении Южной армии 1855 г. // РГВИА, ф. 14014, оп. 2, д. 68, 12 л.
21. Приказ Военного министерства об передаче некоторого количества войск Крымской армии в распоряжение штаба Южной армии 30.11.1856 г. // РГВИА, ф. 38, оп. 4, д. 1419, 224 л.
22. Про розквартирування військ 2-го піхотного корпусу 11.12.1855 р.// Держархів Хмельницької області, ф. 243, оп. 1, спр. 12, 15 арк.
23. Разные сведения об неприятеле и об австрийцах 1853-1856 г. // РГВИА, ф. 846, оп. 9, д. 3323, 309 л.
24. Распоряжения на случай перехода неприятельских войск через р. Прут. Зимние квартиры войск в 1854-1855 гг. Образование в Киевской

- и Вольнской губерниях особого отряда, под начальством генерала Гельфрейха. Проведение Московско-Киевской и Киевско-Николаевской телеграфных линий и донесения с театра войны телеграфическими депешами 1854-1855 г. // РГВИА, ф. 846, оп 9, д. 3372, 4 л.
25. Реєнт О. П. Чому Кримська війна 1853-1856 рр. стала явищем міжнародного суспільного життя? / О. П. Реєнт // Історія Криму в запитаннях та відповідях. – Київ: Ін-т іст. України, 2015. – С. 273.
26. Сведения о передвижении некоторых частей войск, в конце 1852 года. Распоряжение о выступлении за р. Прут войск 3-го пехотного корпуса. Копии с докладом бывшего департамента Генерального штаба по части передвижения и расположения войск 3, 4 и 5-го пехотных корпусов на юге России и за границею 1853 г. // РГВИА, ф. 846, оп. 9, д. 3310а, 11 л.
27. Скрипник А. Ю. Державні установи Подільської губернії 1793–1914 рр.: монографія / А. Ю. Скрипник. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 78-79.
28. Сообщение о роспуске австрийских войск на Буковине и в Галиции 17.10.1855 г. // РГВИА, ф. 14014, оп. 2, д. 243, 13 л.
29. Сосредоточение войск в северной Бессарабии, также близ Одессы, Николаева и у прибрежных пунктов Азовского моря. Состав и число войск, движение их, диспозиции, приказанія, известия о неприятеле 1854 г. // РГВИА, ф. 846, оп. 9, д. 3335, 210 л.
30. Справа про комплектування Кам'янецького ополчення 24.04.-3.05.1855 р. // Держархів Хмельницької області, ф. 122, оп. 2, спр. 33, 19 арк.
31. Ушаков Н. И. Записки очевидца о войне противу Турции и западных держав (1853-1855). Предисловие / Н. И. Ушаков // Десятнадцатый век. Кн. вторая. – Москва, 1872. – 489 с.
32. Циркуляри військового Губернатора м. Кам'янця-Подільського і Подільського цивільного губернатора про державне ополчення, спорядження ополченців, збори ратників до державного ополчення і про продовольче забезпечення, облаштування польових аптек тощо 17.03.-4.06.1855 р. // Держархів Хмельницької області, ф. 123, оп. 1, спр. 112, 51 арк.

Андрій Хоптяр,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

ДІЯЛЬНІСТЬ КОНСПІРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті на основі архівних та раніше опублікованих матеріалів висвітлюється діяльність конспіративних організацій в Кам'янці-Подільському в першій половині ХІХ ст. Зокрема, дослідження стосується діяльності групи «Залізні перстні», масонської ложі «Озіріс», а також польських підпільних патріотичних організацій кінця 1820 – початку 1830 рр.

Ключові слова: група «Залізні перстні», декабристи, масонство, ложа «Озіріс», польські патріотичні організації, Польське повстання 1830-1831 рр.

У ХІХ ст. Кам'янець-Подільський, як адміністративний центр Подільської губернії, виступав одним з осередків суспільного-політичного життя усього Правобережжя. Його строкатий соціальний склад, губернський статус та наближеність до кордонів породжували сприятливі умови для функціонування тут конспіративних організацій різноманітного ідеологічного та суспільно-політичного спрямування. Ця стаття має на меті висвітлення діяльності та розвитку цих організацій, їх місця та ролі в загальній ієрархії відповідних конспіративних структур. Територіально дослідження окреслюється межами, передусім, Кам'янця-Подільського, іноді розширяючи їх до кордонів Південно-Західного краю. Хронологічно ж стаття охоплює період часу з 1816 по 1847 рр. Умовно, організації, що функціонували в Кам'янці-Подільському, можна розподілити на три типи: 1) таємні військово-організації ліберально-просвітницького спрямування; 2) масонські ложі; 3) польські конспіративні організації. До першого належала умовно прото-декабристська група «Залізні перстні», другий представлений масонською ложею «Озіріс», третій тип, насамперед – це галузеві відділи польського «Патріотичного товариства» другої половини 1820-х – початку 1830-х рр.

Питання діяльності конспіративних організацій в Подільському регіоні привертало увагу ще дореволюційних дослідників. Певні судження з цього приводу в своїх працях висловлювали Ю. Сіцінський, О. Прусевич